

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI
FILOLOGIYA VA SAN'AT FAKULTETI «MUSIQA TA'LIMI»
KAFEDRASI

«XOR VA XORSHUNOSLIK»

FANIDAN REFERAT

**MAVZU: BOLALAR OVOZI VA UNI MUTATSIYa
DAVRIDA SAQLASH**

Bajardi: 302 gurux tolibi Jumaniyozov Bekzod

Ilmiy rahbar: katta o`qituvchi Kazakov O

Urganch – 2012

Mavzu: Bolalar ovozi va uni mutatsiya davrida saqlash

Reja

Kirish

1. Bolalar ovozini o`rganishning tarixiy bosqichlari
2. O`g`il bolalar ovozining mutatsiya davri
- 3 .Mutatsiya davrida ovoz buzilishi sabablari
4. Bolalarda qo`shtiq kuylash malakalarini shakllantirish

Xulosa

Kirish

Barcha davrlarda pedagoglarni bolalar qo'shiqchilik ovozi rivoji, uning yangrash xususiyatlari, turli paytlarda bolalar ovoziga qo'yiladigan vokal talablari va ayniqsa mutatsiya (rasida) davrida qo'shiq kuylashga o'rgatishning metod va yo'llari qiziqtirib kelgan.

Mutatsiya (rasida) davri har bir o'smirda turlicha o'tadi. Uning qanday kechishi organizmning o'sish tezligi, shu organizm gormonal fonining holati, mintaqaviy sharoitlar va har bolaning individual fiziologik xususiyatlari, milliy mansubligi va boshqalarga bog`liqdir. Bu davrda bola ovozi noturg'un bo`lib u tez-tez bo`g'iladi, past tovushlardan yuqorigi tovushlarga kutilmagan o'tishlar ro'y beradi. Ovoz tembri bo`g'iq, keskin va yoqimsiz tus oladi.

Mutatsiya oldi davrida ovozlarning o`ziga xos tembr xususiyatlari har bir ovozga xos bo`lgan xarakterli belgilarga ega bo`ladi. Ko`krak qafasi rivojlana borishi va yanada chuqurroq nafas olish natijasida ovoz to`yg`in va to`liq yangray boshlaydi. Mutatsiya har xil, birovlarda asta - sekin va sezilmasdan, ba'zi birovlarda esa juda yaqqol va sezilarli kechadi. Odatda u mutatsiya davrigacha kuylab yurgan bolalarda tez va ovozning keskin o`zgarishisiz kechadi. Ovoz harakatchanligi yo`qoladi. Qisqa cho`zimlarni tez tempda kuylash qiyinlashadi.

Yuqorida keltirilganlardan ko`rinib turganidek mutatsiya davrida bolalar ovozini saqlash va uni ehtiyyotlash dolzarb masalalardan biri ekanligidan kelib chiqqan holda, shuningdek mavzuning kam o'r ganilganligi, o'zbek tilida mutatsiya va mutatsiya davrida bolalar ovozini saqlash bo'yicha tadqiqotlar kamligi sababli kurs ish mavzusini: «Bolalar ovozi va uni mutatsiya davrida saqlash» deb olindi.

I. Bolalar ovozini o`rganishning tarixiy bosqichlari

Har xil tarixiy manbalar bizning ko`z oldimizda bolalar ovozi haqidagi har xil tarixiy masalalarini, bolalar xonandalik ovozi, ohangining o`ziga xos xususiyatlari, ularga qo`yiladigan talablar va kuylashga o`rgatishning har xil asosli metodlarini ochib beradi.

Hali allaqachonlar o`rgatishning tarixiy bosqichlari Evropada ko`plab cherkov maktablari, Italiya, Frantsiyada esa vokal maktablari mavjud edi. XI - XIII asrlarda Qadimgi Rusiyada musiqa madaniyati va musiqa ilmi manbalari bo`lgan monastir va cherkov maktablarida bolalarni qo`sinq kuylashga o`rgatar edilar. Bu maktablarda 6 - 7 yoshli bolalar ta`lim olar edi.

Buyuk knyaz Vladimir Korsundan qo`sinqchi - o`qituvchilarni oldirganligi haqida qo`lyozmalarda ma'lumotlar bor. Cherkovlar qoshida ochilgan maxsus bilim yurtlari ham qo`sinq ijrochiligi sifatiga ijobiy ta'sir ko`rsatdi. U erdan ajoyib xonandalar etishib chiqdilar.

Vaqt o`tshi bilan professional xorlar paydo bo`la boshladi. Ana shu professional xorlar tarkibiga asta - sekin bolalar ovozi ham kiritila boshlandi.

XVII asr (1647) yillarda Rossiyada dunyoviy fanlar o`qitiladigan umumta'lim maktablari ochilib, ularda xorlar ham tashkil qilina boshlaydi. Umumta'lim maktablarida bolalar ko`p ovozda kuylash malakalarini egallahar va ular 4 - 8 ovozda bemalol kuylar edilar.

O`sha davrda Rossiyada mакtab - metodik adabiyotlari paydo ham bo`la boshlaydi. Bu davrda vokal san`ati ancha yuqori darajaga chiqqan edi.

XVIII asr ikkinchi yarmida frantsuz va italyan tillaridan tarjima qilingan metodik tadqiqotlar paydo bo`ldi. V. Manfredi o`zining "Garmonicheskie i metodicheskie pravila dlya obucheniya vsey muziki" asarida o`ta katta ahamiyatga ega bo`lgan metodik talablarni yaratadi va sanab o`tadi:

- 1.Qo`sinq kuylashda og`izni yaxshi ochish zarur, bu esa ovoz tiniqligi va so`zlarni sof talaffuz qilishga yordam beradi;
- 2.Hech qachon ovozni zo`riqtirmay qulay tessiturada kuylash;
- 3.Xushohang kuylash va notalar cho`zimini oxirigacha tutish;
- 4.So`zlarni aniq, ishonch bilan talaffuz qilish;
- 5.Tushunib va hissiyot bilan kuylash;
- 6.Jo`rsiz kuylash kabilar tavsiya qilinadi.

Rus kompozitori M. I. Glinka o`zining "Uprajneniya dlya usovershenstvovanie golosa" kitobida vokal bo`yicha qimmatbaho tavsiyalar beradi. Keyinroq yana bir rus kompozitori A. V. Varlamov ham o`zining "Polnaya shkola peniya" kitobida bolalar ovozining barcha xususiyatlarini e'tiborga oladi.

Varlamov ham Glinka kabi eshitish qobiliyatiga, artikulatsiya, xushohanglik va qulay tessiturada kuylashga katta e'tibor beradi.

1914 yilda ingлиз D. Bets qo`llanmasining tarjimasi nashr qilinadi. Bu qo`llanmadan barcha pedagoglar uzoq vaqtlar mobaynida foydalanib keldilar, chunki unda bolalar ovozini tarbiyalashning muhim tamoyillari va ularning yoshlik xususiyatlari bayon qilingan edi. Bets jon - jahdi bilan har qanday baqiroq ovozda

kuylashga qarshi turadi. Diapazonning chetki tovushlaridan foydalanishni tavsiya qilmaydi va “baqirib kuylash ovozni buzishga olib keladi” deb hisoblaydi, u rejim saqlanishi va ovoz gigienalariga rioya qilish uchun kurashgan edi.

Musiqa san’ati namoyondalari bolalarni qo’shiq kuylashga o’rgatishning yagona metodini yaratishga harakat qildilar. Rossiyada qo’shiq kuylashga o’rgatishning yagona metodini izlash ishlari Davlat Musiqa Fani Institutida (1921) olib borildi. (Gosudarstvenniy institut muzikalnoy nauki - GIMN)

GIMN 1925 yilda vokalchi - olimlar va pedagoglarning birinchi konferentsiyasini tashkil qildi. Unda A. F. Grebneevning “Golos detey, ego razvitie i obrabotka trudovoy shkole” ma’ruzasi tinglandi.

A. F. Grebnev o’zining pedagogik faoliyatida bolalarning yoshlik xususiyati tomonlariga ko`piroq e’tibor berdi. U 6 yoshdan 12 yoshgacha bo`lgan bolalarni qo’shiq kuylash jarayonida be’mani qiliqlardan saqlash va ularni yo`qotish zarurligidan ogohlantirar edi. Bular esa Grebnev nazarida kuchanib kuylash va noto`g`ri artikulatsiya edi.

Rossiya davlatida 1930 yillardan boshlab bolalar ovozi sistemali ravishda laboratoriya sharoitlarida o`rganila boshlandi.

Bolalar ovozini rivojlantirish muammolari bilan foniatorlar ham shug`ullana boshladilar. I. I. Levadovning maktab o`quvchilari ovoz apparati kasalliklarini o’rganish natijalari uni ushbu muammo bilan muntazam shug`ullanishga undadi. U maktab o`quvchilarida ovoz apparatining ommaviy kasalliklari kelib chiqishi sabablari noto`g`ri vokal rejimi va bolalar eplay olmaydigan ya’ni kuchi etmaydigan repertuar ekanligini aniqladi.

I. I. Levadov o`z tadqiqotlari boshida mutatsiya masalalari bo`yicha muntazam ish olib bormagan edi. Lekin uning tadqiqotlari sinchkovlik bilan o`rganilsa, ular bir qator xulosalar chiqarish uchun asos yaratadi. Bu qiz bolalar ovozi mutatsiyasiga ham qisman taaluqlidir.

Qiz bolalar ovozi mutatsiyasi masalalari odatda Levadov tomonidan rad qilingan deb hisoblanar edi. Lekin aslida bunday emas. Levadov bu muammo bo`yicha maxsus tekshiruvlar olib bormagan bo`lsa ham muammoning mavjudligini rad ham qilgan emas.

Vrach - foniator I. I. Levadov o’zining ilmiy tadqiqotlarini amaliyotchi vokalchilar E. M. Malinina va S. I. Gimmelfarblar bilan olib bordi. Bu masalalar keyinchalik E. I. Malinina tadqiqotlarida rivojlantirildi.

Levadov tadqiqotlarida nafas olish masalalari ham yoritilmagan edi. Shunisi muhimki, Levadov va Malininalar ishlab chiqqan bolalarni kuylashga o’rgatishning assosiy tamoyillari ya’ni kontsert yoki o’rganish jarayonida kuchanib, ovozni zo`riqtirib kuylash mutlaqo mumkin emasligi, to`g`ri artikulatsiya zarurligi, erkin, kuchanmasdan nafas olish, individual tembr, emotsiyonal ifodaviylik va texnik tomonidan to`g`ri kuylash, bosh rezonatorini ishlata bilish, bolalar ovozining yorqinligi, ularning yosh xususiyatlariga qarab faltset ovozda kuylashdan asta - sekin aralash kuylashga o’tishi kerakligi kabilar pedagog va mutaxasislar tomonidan to`g`ri deb tan olindi.

Badiiy tarbiya institutida yosh xususiyatlari nuqtai - nazaridan bolalar ovozi o`rganila boshlandi. Badiiy tarbiya instituti sektorida maxsus laboratoriyada

eksperimental tadqiqotlar olib borildi.

N. F. Orlova tomonidan o`tkazilgan eksperiment qizlar ovozining mutatsiyasi va o`tish davrida qo`shiq kuylash jarayonida nafas olish masalalariga bag`ishlangan edi. O`g`il bolalarda mutatsiya kechishi masalalarini katta mutaxassis Lokshin o`rgandi.

Mutatsiyaga uchragan ovozni tarbiyalash masalasi o`ta muhimdir. Misol uchun 1803 yil chop qilingan “Metod peniya Parijskiy konservatorii” nomli ilmiy ishi mualliflari professorlar: Gara, Bernardo, Mengotstsi, Gossek va Kerubinilar o`tkinchi yosh davrida ham kuylash maqsadga muvofiq degan xulosaga kelgan edilar. Ana shu tadqiqotda bir qator aniq metodik tavsiyalar beriladi.

Olimlar tadqiqotlari shuni ko`rsatadiki, ovozi rasida (mutatsiya) ga uchraganlarni (masalan, ularning ovoz diapazonida yo`q yuqori tonlarni) kuylashga majburlash bu nafaqat zararli bo`lib qolmasdan ularni kuylashdan bezdirishi ham mumkin.

2. O`g`il bolalar ovozining mutatsiya (rasida) davri

Endokrin bezlarining kuchli faoliyatda ta`sirida taxminan 12 - 14 yoshli o`g`li bolalarning butun organizmi jadal rivojvana boshlaydi, jinsiy etilish davri boshlanadi. Ko`pchilik holda a`zo va to`qimalar o`sishi notejis kechadi. Bu esa organizmdagi u yoki bu endokrin bezlarining ustivorligi natijasidir. Masalan umrtqa suyaklarining jadal o`sishi miyadagi gipopez bezi faoliyatning buzilishi natijasida ro`y beradi. Skeletning sekin o`sishi esa aksincha qalqonsimon bez ishining buzilishi natijasidir. Oxir - oqibat miya chanoq suyagining balandlik bo`yicha o`sishi natijasida qattiq tanglayning chuqurligi va balandligi o`sadi. Bu esa qattiq tanglayning yumaloq holatidagi ko`rinishiga nisbatan ovoz hosil bo`lishning ma'lum bir shartlarini yaratadi.

Miya chanog`ining ana shunday shakliga qattiq tanglayning boshqacha shakli to`g`ri keladi. U ancha yassi va sayoz bo`ladi. O`g`il bolalarda tomoqning ko`zga tashlanadigan anatomik o`zgarishlari ko`rina boshlaydi. Tamoq va ayniqsa ko`rish uchun qulay bo`lgan qalqonsimon tog`ay o`lchami tez kattalashadi. Tamoqning oldingi burchagi ilgari tomon chiqa borib, bo`yinning old qismiga turtib chiqadi(Adamova yabloko). Tamoqning boshqa qismlari ham ushbu vaqtida tez o`sib qisqa vaqt ichida erkaklar hiqildog`iga mos xarakter tusini oladi. Ayollar va erkaklar tamoqlari o`rtasidagi farq orqa - old o`lchovi birligida ifodalanadi. Shu munosabat bilan o`tish davrida o`g`il bolalarda tez va kuchli o`sish kuzatiladi. Masalan, shu davrda ularning ovoz bog`lamlari 13 -14 mm.ga, ovoz apparatining etilishi davrida esa ovoz paylar 6 - 8 mm.ga, 25 yoshda esa 24 - 25 mm.ga tenglashadi. O`tish davrida erkaklar tamog`i bir butun 2/1 ga, ayollarniki esa faqat yarmiga kattalashadi. Ovoz burmalari ikki - uch marta uzunligi bo`yicha kattalashadi. Uning oqibatida ovoz bir oktavaga pasayishi mumkin. Odatda, jinsiy etilish davriga mos keluvchi mutatsiya jarayoning boshlanishi haqidagi ma'lumotlar shu daraja turlicha bo`lib, ularning sababi esa aftidan klimatning har xilligi bo`lsa kerak. Masalan, shimoliy rayonlarda mutatsiya kech ammo keskin, sharqiy rayonlarda esa jinsiy etilish erta boshlanib, ovoz mutatsiyasi ham ancha oldin ro`y beradi.

Tamoqning kuchli o'sishi bilan parallel ravishda bolalar ovoz apparatidagi o'zgarishlar ovoz diapazoni va tembr o'zgarishida ham namoyon bo'ladi.

Bola ovozi diskant yoki altdan tenor, bariton yoki basga o'tadi. Lekin ba'zi bir kuzatishlar mavjud bo`lsa ham, diskantning ko`pincha basga, altning esa tenor yoki baritonga o'tishi qonuniyatlari hozirgacha aniqlanmagan. Bolalar ovozining erkaklar ovoziga o'tishi u yoki bu ma'noda keskin kechadi.

Mutatsiya davri, ya'ni o`g'il bolalar ovozidan erkaklar ovoziga to`liq o'tish bir necha haftadan (4 - 6) bir necha (3 - 6) oygacha ba'zan 2 - 3 yildan 5 yilgacha davom qilishi mumkin. Eng ko`p hollarda mutatsiya davri taxminan 1 yilgacha cho`ziladi. Qo`shiqchilik ovozi va yo`g'on ovozga o'tish hamma vaqt ham bir paytda ro'y bermaydi. Ovoz o'zgarishdan keyin tamoq o'sishi yana davom etadi. Lekin, tovush unchalik o'zgarmaydi. Undagi (30 yoshgacha) o'zgarish diapazon kuchi to`liqligiga taaluqlidir.

O`g'il bolalarda mutatsiya kechishi mutlaqo xilma xildir. Masalan, ovoz juda sekin, o`ziga va atrofdagilarga deyarli sezilmasdan o'zgarishi, faqat har vaqt, har vaqtdan ozroq xirillash va ovoz charchashi sezilishi mumkin. Boshqa hollarda esa (bu ko`proq cho`zilishi mumkin) bola kuylayotganda, hatto gapirayotganda ham ovoz uzelishi, kutilmaganda bas tembri notalari paydo bo`lishi mumkin. Yana shuningdek, ba'zan bolaning mayin ovozi yo`g`onlashishi va ovozida keskin xirillash paydo bo`lishi mumkin. Ovoz xirillashi tez va nisbatan qisqa vaqt ichida yo`qolgandan keyin o`g'il bola (o`smir) da to`la - to`kis shakllangan erkak ovozi paydo bo`ladi. Adabiyotlarda bugun bola ovozida gapirib turgan bolada ertaga erkak ovozi paydo bo`lib qolgan hollar ham keltiriladi.

Bolalarda mutatsiyaning tez kechish hollari yuz bergan paytda ovoz darhol taxminan bir oktavaga pasayadi. Agar ushbu jarayon asta – sekin kechsa, u ancha davrga cho`ziladi. Mutatsiyaning notabiiy kechish hollari turlichadir.

Mutatsiyaning buzilishlari: ovoz o'zgarishi bir necha yillar davomida (3 - 7) hatto undan ham ko`piroq davom qilishi, ovoz va tamoq oldi muskullarining ish faoliyati buzilishi natijasida hosil bo`lib, unda tamoq oldi muskullarining ustivorligi natijasida yuzaga keluvchi mustahkam joylashib olgan faltsetni ko`rsatish mumkin;

Keskin kechuvchi mutatsiya. Mutatsiya davridagi yashirin buzilishlar majud, ovozda mutatsiya belgilari sezilmaydi. Ovoz hali go`yoki bolalar ovoziga o`xshaydi. Shu bilan birga o`smirga hech narsa bilan izohlab bo`lmaydigan yo`tallar azob berishi mumkin. O`n bir, o`n ikki, hatto o`n yoshidan paydo bo`luvchi ana shunday bevaqt mutatsiya bu yoshdagи bolalarga xos bo`lmagan qo`pol, dag`al ovoz ko`rinishida namoyon bo`ladi. Buning sabablari erta jinsiy etilish, uzoq vaqt ovoz apparatining zo`riqib ishlashi (baqirib, yuqori tessiturada kuylash va h.k.)dir.

Kechikkan mutatsiya. Bunga misol qilib jinsiy balog`atga etgandan keyin ancha kech (3 - 4 va undan ortiq yil) paydo bo`luvchi mutatsiyani ko`rsatish mumkin.

Ikkalamchi mutatsiya. Bu holda etuklik yoshida birdaniga ovoz o'zgarib ikkinchi marta mutatsiya belgilari(yaqqol ko`zga tashlanuvchi tembr o'zgarishi) paydo bo`ladi.

Inson organizmi to`la – to`kis 20 yoshgacha shakllanib bo`ladi. Tomoq o'sishi shu davrda yakunlangan bo`lsa ham, lekin u ko`krak qafasi rivojidan orqada qolgan va uning natijasida nafas olish va ovoz bog`lamlari o`rtasida nomutanosibliklar paydo

bo`lishi mumkin. Shuning uchun ham mutatsiyaning oxiri davrida alohida rejimga rioya qilish maqsadga muvofiqdir. Kuylashda juda ehtiyyotkorlik bilan ish olib borish lozim.

Bolalar ovozini rivojlantirish va tarbiyalashni shartli ravishda bir nechta bosqichga bo`lish mumkin:

Maktabgacha tarbiya (6 -7 yoshgacha);

Mutatsiya davrigacha bo`lgan tarbiya 6 -7 dan 13 - 15 yoshgacha;

Mutatsiyadan keyingi davr 15-17 yoshgaacha;

Bolalar ovozi rivojlanishing asosiy to`rt bosqichini ajratib ko`rsatish mumkin.

7 -10 yoshdagi mutatsiyagacha bo`lgan davr. O`g`il va qiz bolalar ovozi bir xil bo`lib, ular barchasi deyarli diskantlardir. Ular ovoziga ovoz bog`lamlari rezonatorining titrovchi engil faltseti xosdir. Ovoz diapazoni Do1, Re1 bilan cheklangan. Eng qulay tovushlar Mi1 – Lya2dir, ovoz juda notekis. Unlilar juda keskin yangraydi. Rahbar vazifasi butun diapazon bo`ylab unlilarning ancha yanada tekis ohangiga erishish.

10 - 13 yosh katta mutatsiyagacha bo`lgan davr. 11 yoshga qarab ayniqsa o`g`il bolalarda ko`krak tovushi paydo bo`la boshlaydi. Ko`krak qafasi rivoji tezlashgan, chuqur nafas olish natijasida ovoz ancha to`liq va to`yg`in yangraydi. Diskantlarning engil va jarangdor ovoz diapazoni dol sol2 atrofidadir.

Altlar diapazoni Si1 – Do2.

Bolalarning ushbu yosh davrida kattalarniki kabi uchta ovoz registri mavjud bo`lib ular bosh, aralash, markaziy, ko`krak registrlaridir.

13 - 15 yosh mutatsiya (o`tish) davri. U bolalarning jinsiy rivojlanish davriga mos keladi. Mutatsiya davri turlicha: ba`zi bolalarda asta - sekin va sezilmasdan, boshqa birovlarida esa sezilarli kechadi. Bu davrda pedagog mutatsiya boshlanishini eshitish va uning dastlabki belgilari boshlangan zahotiyoy ehtiyyot choralarini ko`rish zarur. Bolalar ovozini tez - tez eshitib turish va ulardagi barcha o`zgarishlarga e`tiborni qaratish kerak. Har bir ovozning xususiyatlarini va diapazon imkoniyatidan kelib chiqib, ularni e`tiborga olgan holda vokal mashqlari, texnika ustida ishlashni davom qildirish zarur. Amaliyot bolalar texnikani yo`qotmasligini ko`rsatadi.

16 - 18 o`smirlik yoshi. Mutatsiya oxiri davri. Bu paytda katta yoshli odam ovozi shakllanadi. Kuylashning sanitariya qoidalariiga e`tibor berish va rioya qilish, ovozni zo`riqtirmalik, diapazonni o`ta ehtiyyotkorona ravishda kengaytirish zarur. Baqirib kuylash ham yaxshi quvvat olmagan ovozlarga tuzatib bo`lmas zarar etkazishi mumkin.

Bolalardagi qo`shiqchilik ovozini aniqlash uchun quyidagilarni bilish kerak:

Diapazon – tembr - primar tovushlar;

Tessituraga chidash qobiliyatini, registrning o`tkinchi tonlarini,

Qo`shiqchilik ovozining asosiy xususiyatlari, tovush balandligi, diapazoni, ovozning har xil balandligida dinamik diapazoni. Registr o`tishlarining mayinligi, har xil unlilar tekisligi, kuchanish darajasi, vokal pozitsiyasi, diktsiya sifati: aniqlik, tushunarlik, qat`iylik.

Tembrning obertonlarga boyligi, vibrato sifati, engillik va jarangdorlik, ijro ifodaviyligi va boshqalar.

3. Mutatsiya davrida ovoz buzilishi sabablari. Bolalar ovozi kasalliklari.

Mutatsion disfoniya

Mutatsiya lotincha (o`zgarish, almashish) deganidir. “Kattalarda ovoz buzilishining ko`pchilik hollari sababi ularning jinsiy balog`atga etishish, ya’ni mutatsiya davrida ro`y beradi va ovoz buzilishining asosiy sababi ana shu davr asoratlaridir”deb yozgan edi. Xarrington (1950)

Pubertatlik davrida tomoq bo`g`zining o`sishi natijasida asosiy ton chastotasining o`zgarish holati ro`y beradi. O`g`il bolalarda ovoz balandligi taxminan bir oktavaga, qiz bolalarda esa 3 - 4 yarim tonlarga pasayadi.

Aronson (1973) fikriga ko`ra ko`pchilik erkaklarda mutatsiya 3 - 6 oy davomida yakunlanadi. Shu davrda bo`yin uzayadi, hiqildoq pastga tushib, o`lchami kattalashadi. Zemlin (1987) 15 yoshli o`g`il va qiz bolalarning ovoz bog`lamlari taxminan 9,5 mm ga tenglashadi.

Mutatsiya davrida erkaklar ovoz bog`lamlari 10 smga uzayadi va yo`g`onlashadi. Ayollar ovoz bog`lamlari esa 4 smga uzayadi.

Kaplan (1960) va Zenlin (1981) ma'lumotlariga ko`ra erkaklar ovoz bog`lamlari 17 dan 24 mmgacha, ayollarniki esa 12,5 dan to 17 mm o`rtasida bo`ladi. Ko`pchilik bolalarda, ya’ni o`g`il va qiz bolalarda ham ovoz o`zgarishi bir tekis kechadi. Lekin ba’zi bir hollarda mutatsiya buziladi. Luchsinger (1965) o`g`il bolalarda mutatsiya buzilishining quyidagi klinik tabaqalashni keltiradi:

-sekinlashuvchi mutatsiya - ovoz o`zgarishi odatdagidan bir necha yil keyinga suriladi;
cho`ziluvchi mutatsiya – mutatsiyaning klinik ko`rinishlari oy emas, yillarga cho`ziladi.

Noto`liq mutatsiya – bola ovozi kattalar ovoziga to`liq o`zgarmaydi.

Yuqoridagi barcha uchta ko`rinishida ham ovoz o`zining yuqori toni, xronik xirilovchanligi bilan xarakterlanadi.

Bolalar ovoziga xos bo`lgan yuqori ovozni ancha vaqtgacha ishlatish mutatsiya yoki rubertofatsiya yoki shunchaki faltset deb ataydilar. Faltset hosil bo`lishi mexanizmi sababi krikotireoid muskulning kuchli qisqarishi va fonatsiya paytida hiqildoqning juda baland (yuqori) ko`tarilishidir. (Arond 1986)

Qizlarda ovoz faqat 3 - 4 yarim tonga pasayadi. Hatto u pasaymagan taqdirda ham buzilish hisoblanmaydi. 14 - 15 yoshdan katta yoshdagagi yuqori tonli o`g`il bolalar ayol sifat deb hisoblana

Bolalar ovozi kasalliklari. Mutatsion disfoniya. Bolalar ovozi kasalliklariga diagnoz (tashxis) qo`yish o`zining ma'lum bir qiyinchiliklarga ega.

Ota-onalar bolalarining ovozi xirillab qolganidan birdan tashvishga tushib qolib faqat pediatrga murojaat qiladilar va malakali javob ololmaydilar. Bolalar va o`smirlar ovozining buzilishi muammolari dolzarb masaladir. Chunki bolalarga mакtabda, bog`chada bo`ladigan jamoaviy ovoz bosimlari, vokal va xor jamoalaridagi ishtiroki, malakasiz o`qituvchi tomonidan dars olib borilishi natijasida ko`pchilik hollarda amaliyotda ovoz apparati kasalliklari bilan to`qnashishga olib keladi.

Disfoniyanı bir yoki bir qancha belgilari orqali aniqlash mumkin: Nafas

olishning buzilishi natijasida hosil bo`ladigan har xil darajadagi xirillashlar; Giper yoki giponazallik; Ohang intensivligining (haddan tashqari past yoki haddan tashqari qattiq ovoz) o`zgarishi; Ovoz balandligining buzilishi.

Mutatsion disfoniyaning kechishi xususiyatlari haqida to`xtalib o`tish zarur.

Mutatsiya – jinsiy balog`atga etish davrida hiqildoq va butun organizmning jadal rivojlanishi bilan bog`liq fiziologik hodisadir.

Ovoz apparati o`g`il va qiz bolalarda mutatsiyagacha bo`lgan davrda deyarli bir xildir.

Jinsiy bezlarning o`g`il bolalarda ko`proq, qiz bolalarda esa kamroq ishga tusha boshlashi tomoqning sezilarli o`sishiga olib keladi.

3. Bolalarda qo`sish quylash malakalarini shakllantirish

Bolalarni ovozini rivojlantirishda o`stirishda ayniqsa, vokal - xor ishlarining ahamiyati katta. Bunda o`quvchilarni kuylashga qiziqtira olish ko`p jihatdan o`rganadigan har bir mashq o`qituvchi tomonidan chiroyli qilib kuylab berilishga bog`liq. Chunki yosh bolalar bilan olib boriladigan vokal - xor ishi ko`pincha o`qituvchi ovoziga taqlid qilib kuylashga asoslanadi. Shuning uchun o`qituvchi yoqimli ovozi ustida muntazam ish olib borishi kerak. Vokal - xor ishlarini amalga oshirishda o`qituvchi ovoz sozlash, qo`sish o`rgatish jarayonida boshlangich sinf o`quvchilarning ovoz diapazoni (dol - do2), ishchi diapazoni (mi1 - fa1 - sol1) primar tovushlarida kuylash uchun qulay bo`lgan (sol1 - lya1) tovushlarini aniq bilishi lozim.

Xonanda ovozi fiziologik tuzilishiga qarab bolalar, ayollar, erkaklar ovoziga bo`linadi. Bolalar ovozida tovush o`zining engilligi, tiniqligi, xarakterli jarangdorligi va nozikligi bilan ajralib turadi. Bolalar ovozi diskant va altga bo`linadi.

Diskant bolalarning baland ovozi. Bolalar xorida diskant ovozga odatda yuqori (soprano) partiyalar topshiriladi.

Alt - bolalarning past ovozi. Bolalar xorida alt past partiya hisoblanadi. Bolalarning ovoz xarakterini aniqlashda har bir yoshning o`z xususiyatiga ega bo`lgan «ishchi diapazoni» borligini hisobga olmoq lozim. Bu repertuar tanlashda va bolalar ovozini tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Kichik maktab yoshidagi (7—10 yosh) bolalarda umumiyligi diapazon bir qancha keng bo`ladi (lya kichik — re 2), o`g`il va qiz bolalar ovozlari bir turda bo`lgani sababli ular shartli ravishda birinchi va ikkinchi ovozlarga bo`linadi. Bu yoshdagи ovozlarda «bosh sadolar» ko`pchilik tovushlarni tashkil qiladi. Lekin «sadolanuvchi zona» (taxminiy zona) kam tovushdan iborat bo`lib, diapazon cheklangan bo`ladi (mi1 va do2).

«Ishchi diapazon»— umumiyligi diapazondagi eng qulay (ko`p ishlataladigan) tovushlar. O`rta yoshda (11—13 yosh) «ishchi diapazon» do1 dan mi 2 - fa2 gacha kengayadi. Bolalar ovozi (ayniqsa o`g`il bolalar ovozi) 11 yoshlarga borib to`liqroq sadolanadi va tembr jihatidan aniqlikka erishadi: diskantlarda sezilarli yorqin, tiniq sado, altlarda esa bo`rttirilgan va teran sado paydo bo`ladi.

Mutatsiya davrida o`g`il bolalarda diapazon chegarasi keskin o`zgaradi. ovozi

bo`g`iq, intonatsiyasi noaniq, tez charchaydigan bo`ladi. Bu mutatsiya jarayonining qanday o`tishi bilan bog`liq. 17—18 yoshlarga kelib ovoz kuchi kattalar ovozi kuchiga yaqinlashadi va 20 yoshlarga borib to`liq shakllanadi.

Bolalarni kuylashga o`rgatish vokal mashqlaridan boshlanadi. Vokal mashqlari ovozni rivojlantirish va yumshatishga, tovush hosil qilish va kuyni aniq - ravshan ifodalashda to`g`ri yo`nalishni tanlash, ortiqcha zo`riqishlardan ozod bo`lishga hamda kuylashda zarur bo`ladigan boshqa malakalarni egallahsga yordam beradi.

Vokal mashqlarini kuylash jarayonida faol ishtirok qiladigan gavda, tomoq va bo`yin, artikulatsiya apparati muskullarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Vokal mashqlari – biron - bir maqsadga yo`naltirilgan bo`lishi lozim. Kuylashni boshlashdan oldin bolalarga har bir mashqning vokal - texnik vazifalarini tushuntirib berish zarur.

Vokal mashqlari qat’iy ravishda izchil qo`llanilishi lozim. Har bir mashq avvalgi o`zlashtirilgan ko`nikmalarni mukammallashtirishga va yangilarini asta - sekin rivojlantirishga xizmat qiladigan tartibda joylashtirilishi lozim. Shuning uchun tavsiya etilayotgan mashqlarning barchasini bir boshdan kuylash tavsiya etilmaydi, balki, ta’limning u yoki bu bosqichida bolalar uchun eng zarur bo`ladiganlarini tanlash maqsadga muvofiqdir. Kuylashni oddiy mashqlardan boshlash, mashqlarning oralarida toliqishga va asabiylashishga yo`l qo`ymaslik uchun kichik tanaffuslar qilish va kuylashni birmuncha murakkab mashqlar bilan tamomlash zarur.

Bolalar tomonidan avval o`zlashtirilgan tessitura (kuy diapazoni oralig`idagi baland va past tovushlar nisbati) mashqda baland tovushlar ko`p bo`lsa, yuqori tessitura, past tovushlar ko`p bo`lsa pastki tessitura haqida gap ketadi) va unga tanish tartibda joylashtirilgan mashqlarni kuylash charchoqni keltirib chiqarmaydi, aksincha, kuylashni davom ettirishni talab etadi.

Ta’limning dastlabki bosqichida oktava oralig`idagi markaziy ishchi diapazonda (bolalar osonlik bilan kuylaydigan va ularga odatiy bo`lib qolgan tovushlar) qisqa va sodda mashqlarni kuylash va har bir darsda ularni murakkablashtirib borish maqsadga muvofiqdir.

Barcha ishlarni bola ovozi chegaralarida bajarish, uning tabiiy jaranglashini buzmasdan olib borish kerak.

1-mashq. To`g`ri ashulachilik ovozini shakllantirish va bir tovushdan ikkinchisiga tekis o`tishni ta’minalash uchun qo`llaniladi. Mashqni diapazonning o`rtasida, eng to`g`ri jaranglaydigan unli tovushda kuylash lozim.

2-mashq. Unli tovushlarni tekislash uchun qo`llaniladi. Kvarta intervali doirasida, diapazonning o`rtasida kuylanadi. Unlilarni almashlab turish ularni tekislashga yordam beradi. Bitta notada kuylanadigan mashqlar - bir tekis, tejamli nafas chiqarish, tovush tayanchini rivojlantiradi.

3-mashq. Yuqori holatni va nafasni tejab sarflashni saqlagan holda talabada frazani his qilish va tovushlar tekisligini shakllantirish uchun qo`llaniladi.

Bu mashqda soddalashtirilgan fortepiano jo`rligi ko`rsatilgan, undan boshqa mashqlarni kuylaganda ham foydalanish mumkin.

4-mashq. Bu mashqdan ko`zda utilgan vazifalar xuddi 3-mashqdagidek, ammo, birmuncha kengroq intervallarda (pastlama uchtovushlik tovushlarida) bajariladi.

5-mashq. Ovozni tekislash, registrlarni silliqlash, kantilena, nafasni

rivojlantirish, gammalar kuylashga tayyorlanish va yuqori notalarni yopish uchun qo`llaniladi.

6-mashq. Turlicha cho`zimdagи tovushlarda sekunda intervalini aniq kuylashni shakllantirish uchun qo`llaniladi. Bu mashq pastki va o`rta registrlarni bir-biriga bog`lash uchun juda foydalidir. O`n oltitalik notali taktni tushirib qoldirish mumkin.

7-mashq. Nafas asosida legatoni o`zlashtirish, tovushni yopish uchun qo`llaniladi (kvinta intervali doirasidagi turlicha ritmik ko`rinishlarda).

8-mashq. Diafragmaning faolligi va harakatchanligini rivojlan-tirish uchun qo`llaniladi. Qo`lingizni orqangizga qo`yib, o`zingizni yon tomonlardan o`rab oling. Tovushlarni aytayotganda qo`llarni tanadan sakrab, ajralayotganini his qilish lozim. D va n undoshlarni qattiq aytish zarur, buni uchun til tanglayga yopishtiriladi, oldingi yuqori tish qatorlariga tiraladi va d (n) undoshlari juftlab, kuyylanadi.

9-mashq. Artikulyatsion apparatining faolligini rivojlantirish, diafragma va tana lanjligini engish uchun foydalaniladi. Mashqni nota nomlari bilan kuylash foydalidir.

10-mashq. Ovozni tekislash uchun (registrlarni sillqlash), legato, nafas, artikulatsiya, nafas oldi tovush hujumi va diapazonni kengaytirish uchun qo`llaniladi.

Xulosa

Bolalarni musiqiy tomondan ijodiy rivojlantirishda ayniqsa, vokal - xor ishlarining ahamiyati katta. Bunda o`kuvchilarni kuylashga qiziqtira olish ko`p jihatdan o`rganadigan har bir mashq yoki qo`sinq o`qituchi tomonidan chiroqli qilib kuylab berishga bog`liq. Chunki yosh bolalar bilan olib boriladigan vokal - xor ishi ko`pincha o`qituvchi ovoziga taqlid qilib kuylashga asoslanadi. Shuning uchun o`qituvchi yoqimli ovozi ustida muntazam ish olib borishi kerak. Vokal-xor ishlarini amalga oshirishda o`qituvchi ovoz sozlash, qo`sinq o`rgatish jarayonida boshlangich sinf o`quvchilarining ovoz diapazoni (do_1 - do_2), ishchi diapazoni (mi_1 - fa_1 - sol_1) primar tovushlarida kuylash uchun qulay bo`lgan (sol_1 - lya_1) tovushlarini aniq bilishi lozim.

Musiqqa o`qituvchisi o`quvchilarining balog`at yoshida ro`y beradigan ovoz o`zgarishlari mutatsiya (rasida) davri haqida batafsil ma'lumotlarga ega bo`lishi kerak. Bu esa mutatsiya davrida bolalar ovozini saqlash va rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Uning qanday kechishi organizmning o'sish tezligi, shu organizm gormonal fonining holati, mintaqaviy sharoitlar va har bolaning individual fiziologik xusiyatlari, milliy mansubligi va boshqalarga bog`liqdir.

Mutatsiya oldi davrida ovozlarning o`ziga xos tembr xususiyatlari har bir ovozga xos bo`lgan xarakterli belgilarga ega bo`ladi. Ko`krak qafasi rivojlana borishi va yanada chuqurroq nafas olish natijasida ovoz to`yg`in va to`liq yangray boshlaydi. Mutatsiya har xil, birovlarda asta - sekin va sezilmasdan, ba`zi birovlarda esa juda yaqqol va sezilarli kechadi. Odadta u mutatsiya davrigacha kuylab yurgan bolalarda tez va ovozning keskin o`zgarishisiz kechadi. Ovoz harakatchanligi yo`qoladi. Qisqa cho`zimlarni tez tempda kuylash qiyinlashadi. Bunday holatlarda qo`sinqda

uchradigan sakrashlardan va past tessiturada kuylashdan qochish zarur. Eng muhimi ovoz tayanchini kuzatib borish kerak.

“Bolalar ovozi va uni mutatsiya davrida saqlash” mavzusidagi ushbu bitiruv malakaviy ish ikki bobdan iborat bo`lib men uning birinchi bobida bolalar ovozini o`rganishning tarixiy bosqichlari, o`g`il bolalar ovozining mutatsiya davri, ikkinchi bobida esa mutatsiya davrida ovoz buzilishi sabablari, bolalar ovozi kasalliklari, mutatsion disfoniya, bolalarda qo`sish q uylash malakalarini shakllantirish kabi masalalarni yoritishga harakat qildim

Xulosa qilib aytganda, mutatsiya davrida bolalar ovozini saqlash va uni ehtiyyotlash bundan keyin ham dolzarb masala bo`lib qolaveradi

Adabiyotlar ro`yxati

- 2.Muzikalniy ensiklopedicheskiy slovar., M – 1990
- 4.Ruscha - o`zbekcha lug`at., T - 1983
- 5.Anisimov A. I. Dirijor – xormeyster. Novosibirsk 1985 g.
- 6.Bezborodova L. A. Dirijorlik. M., 1990 y.
- 7.VendrovaT. E., Pigareva I. V. Musiqa orqali tarbiyalash. M., 1991y.
- 8.Asafev B. V. Xor san'ati haqida. L.,1980 y.
- 9.Andreeva L. M. Xor dirijorligini o`qitish usullari. M., 1969 y.
- 10.Akbarov I. A. Musiqa lug`ati. T.,
11. Ro`ziev Sh. Xorshunoslik. T., 1987 y.
- 12.Krasnoщekov V. Voprosi xorovedeniya. M., 1967 g.
- 13.Dmitrievskiy G. A. Xorovedenie i upravlenie xorom. M., 1957 g.
- 14.Sharafieva N.S. Xorshunoslik. – T., 1987 y.

Internet materiallari

- 1.Kozlova Mariya Borisovna. Vokalnie uprajneniya kak sposob formirovaniya pevcheskix navikov u uchaщixsyu mladshego i srednego vozrasta
- 2.Gorban Tamara Vladimirovna. Metodika vokalnoy raboti v detskoy estradnoy studii
- 3.Stulova G.P. «Razvitie detskogo golosa v protsesse obucheniya peniyu» (Moskva, izdatelstvo «Prometey» MPGU im. V.I. Lenina, 1992 g.).
- 4.Struve G.A. «Shkolniy xor» (Moskva, Prosveschenie, 1981 g.)
- 5.Shamina L. «Rabota s samodeyatelnim xorovim kollektivom» (Moskva, «Muzika», 1988 g.).
- 6.«Razvitie detskogo golosa» (red. V.N. Shatskoy) (Moskva, 1963 g.).
«Detskiy golos» (Eksperimentalnie issledovaniya) pod redaktsiey Shatskoy V.N.. Izdatelstvo «Pedagogika», Moskva, 1970 g.

Internet manzillar

belcanto.ru, Detskaya muzika. muzikalnaya ensiklopediya v 6 tomax (1973-1982)

http://www.Google.ru.

http://Yandex.ru

Ilova
Bolalar ovozini saqlash va rivojlantirish mashqlari

1-mashq.

a) **Bir tekis** N. Baxutashvili.

2-mashq.

a) **Bir tekis** G. Tits.

3-mashq.

Og'ir

4-mashq.

a)

5-mashq.

a) **Og'ir**

6-mashq.

N. Porpora

7-mashq.

a) **Bir tekis**

8-mashq.

N. Sintsina.

9-mashq.

a) **Bir tekis**

10-mashq.

a) **Bir tekis**